

Kabdebó Lóránt

A létezés megelőzöttsége

(József Attila és Gaál József találkozása a teremtett világban)

Sorsszerű találkozás? Egy könyvbemutatóra szóló meghívó jelezte, hogy az általam nagyra tartott festőművész, Gaál József ecsetrajzai alapján készült nyomataival ékesítve megjelent József Attila legendás *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben* című műve 300 példányban az Arcus Kiadó gondozásában, a könyvet pedig egyik legalaposabb József Attila-szakértőnk, a pszichológiában is szakmabéli Bókay Antal, egykori pécsi kollégám mutatja be. És a helyszínen megismerkedhettem Dömény Csabával, magának a műalkotássá nemesedő könyvnek a tervezőjével. Elmentem ugyanis a bemutatóra, ahol mindent megtudtam a könyv keletkezéséről, mindent, ami kétségbe ejthetett, mert rájöttem, hogy ez a csodálatos műalkotás valójában az ismeretlenség, a bizonytalanság, a feloldhatatlanság homályában kavargott mindaddig, amíg ebben a könyvben össze nem állhatott egy teljes műalkotássá.

József Attila csodája ugyanis a leghitelesebb sajtó alá rendező, Stoll Béla kritikai szerkesztésében évtizedekkel ezelőtt már megjelent, sőt olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) digitalizált internetes változatában is. Mindent tudunk róla, sőt keletkezéséről is, csak létrejöttének a pontosan dokumentálható körülményeit meghaladó valódi alkotói szándékát nem ismerjük. Lényegében azt, hogy csak valamilyen pszichiátriai lelet lenne, vagy – mint kutatói sejteni vélik – valóságos műalkotás. Magyarázat helyett – magyarázgatjuk. Ahány tanulmány, annyi változat, amely egyben a többi magyarázat határozott cáfolata is. Egy hiteles József Attila-szöveg, amely valaha, a születésem évében, percre pontosan ismert időben keletkezett, de még a szakemberek sem tudják egyértelműen értelmezni létrejötté szellemi okát, belső ihletettségét.

A „két ülésben” érvényes ugyan József Attilára, de furcsa módon a nyomatok ecsetrajzolójára, alkotójára is. Ugyanis ez a könyv már majdnem megjelent néhány évvel korábban, csak szerzői jogi okok miatt késett mostanáig. Utóbb újra neki kellett lendülnie mesterének, és az évtizedes kihagyás szinte tükörképét teremtette meg a képzőművész alkotásának, amelyet a könyv kialakítója, művész szerkesztője szerencsésen ki is használhatott.

Bizonytalanság gyűlt bizonytalanságra, amely végül ebben az alakzatban egységes műalkotásként mutat fel számunkra egy megszerkesztett-megteremtett alkotást. Amelyről a könyv alkotói külön-külön is, és együttesen úgyszintén elmondhatják a Biblia Teremtőjének minősítő mértékével: ut videt quod esse

bonum. És mi, akik ott voltunk a teltházás bemutatón, ugyanezt érezhettük. Sőt, a vonatját lekéső, az est végére mégis beérkező versmondó legendája a József Attila-i alkotásnak, Jordán Tamás szintén ugyanezt suttoghatta el a számunkra. A sok bizonytalanság összeállt egyfajta biztosság tudatává.

Bennem legalábbis.

Azóta hordozom magammal és magamban, lapozgatom, olvasom össze, valószínűsítően, meg képzeletben is. És egyben megbizonyosodom közben: József Attila tudatosan alakítja az üres füzetet beleírott könyvvé. Minden szókapcsolással valamilyen lényegi kapcsolatra tapint rá. Nem az *Eszmélet* módszerének kinyilatkoztató-törvényt mondó tudatosságával, hanem a kérdésfeltevő válaszvárásával. Tudja, mit akarna megtudni. Önmagáról és a létező világról. Az egymásba grammatikailag kapcsolódó tények, megtörtént esetek és utólag elképzelt jelek úgy szövődnek egymásba, miként azt valaha Szent Ágoston a számunkra létezőre teremtett világ és Teremtője egymásba fonódásáról képzelte, és ezt előadóművész barátja számára a fiatal Szabó Lőrinc magyar szövegbe öltöztette. És ahol játékosan mintha csak a szavak hangalakjának egymást kiváltó hatására hagyatkozik, ott is ráismerni vélhet a létezés véletlenjeinek sajátos összefüggéseire. Miként kortársa, Weöres Sándor. Költőtársa verseit ismerhette József Attila, bárha költészete kiteljesedését már nem érte meg. Az augustinusi szöveget esetleg hallhatta Ascher Oszkár előadásában, de nem valószínű, Szabó Lőrinc kézzel írott fordítását láthatta volna, de akkor már a fordítónak sem volt a szöveg a tulajdonában, hogy megmutathatta volna, és az 1940-es rádió-előadását, melyben mindezt továbbszövi, öntudatosítja meg már nem érte meg. Magam is csak a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) kéziratárában ismertem meg, évtizedekkel bekerülése után, addig csak ott lapult az autográf tisztázat és fogalmazványa, belekötve a *Te meg a világ* kötet egyik példányába, mint „részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveg” „1925. szept. 15.” dátummal „a *Confessiones* I–IV.-alapján fogalmazva”, V. 3802 jelzet alatt. „Nagy vagy, Uram, és nagy a te dicséreted; és nem tudom, mi néven hívjalak, mikor magamba hívlak. S hová jöhetne belém az isten, aki az eget és földet teremtette? Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet? [...] De befogad téged a föld s az ég, mert te betöltöd őket? Vagy betöltöd, és túlcordúlsz rajtuk, mert nem bírnak befogadni? S hova ömlik ami megmarad belőled, ha már túlcordult veled az ég s a föld? Vagy nincs szükséged semmire, hogy összetartsd, te, aki mindent összetartasz, mert mindent, amit te töltesz meg, összetartva töltesz meg? Nem az edény, lelkeddel súlyosult sok edény, építi föl roppant vázaidat, mert széttörik a váza, törik az edény s te nem ömölsz ki belőle. S mert téged, Egész, semmi se bír befogadni egészen, részben fogad be minden, s minden ugyanabban a részben? Vagy egyik az egyiket, a nagyobb nagyobbbat s kisebbet a kisebb? Van részed, amelyik nagyobb, kisebb is van az egészben? Vagy mindenütt egész vagy és semmi se fogad be egészen?”

De a csúcok beszélgetnek egymással! Babits *Az európai irodalom történetéből* is tudjuk. És tegyem hozzá: Hol találkozhattak? Talán születésük előtt! Az idő kezdete előtt?

Mindezzel pedig az *Eszmélet* – szerintem József Attila magára vállalt mesterének – Szabó Lőrincnek, a *Te meg a világ* kötet személyiséglátomásában kialakított, világot szemlélő módszerét feszülten átvevő, és vele egyben szembehelyezkedő módszerén még tovább is lépett. A törvénytmondó módszer biztosságán felül-emelkedő bartóki oximoron, a torz és ideális egybeszövésével a létezés értelmezhetőségi esélyeire rákérdező utolsó teljes verseit, az *Ars poeticát*, és százada talán legnagyobb költeményét, a „*Költőnk és Kora*” címűt készítve elő. Minden kérdéssel és minden ráhallgatással. A megrendelő pszichoanalitikusnak igaza volt, amikor Vezér Erzsébet irodalomtörténész kezébe adta a kéziratot: ez tirátok tartozik. Az író tudatossága érződik szövege mindegyik kapcsolódásán! Tudja, mit, miért ír le. Mivel, mit kérdez. A teremtés pillanatának átélését módszerül emelve. Mestere pedig, túlélve őt, a *Tücsökzene* építményében – József Attila „szabad ötleteit” nem is ismerhetve – rátalál József Attila kései módszerére, beleírva azt spirituális személyiséglátomása, *Az elképzelt halál* című fejezetébe. Mintha ezzel a „szabad ötletek” szövegének a keletkezését gondolná át: „Furcsa ez. De, hogy a Mindenség is csak egy költő Agya, úgylátszik, igaz. —”. Elkapva mindketten a létezés előtti pillanatot, amelyből – olvasóik – rátekinthetünk a létezés narratívájára.

„Furcsa ez” – ebben az összevetésben kap számomra hangsúlyt a Szabó Lőrinc-i minősítés. Talán ebben találok meg a „Szabad-ötletek” műfaját és magyarozatát?

És Gaál József módszere? Tőle megkérdezhettem. Egyetlen szóval válaszolt: feszültség. A már az őseemberben is létező feszültség. Nyomatai ebben a kötetben számomra a méhen belüli alakulás látleteleire emlékeztetnek. Felfedezi, átéli-átérzi, hogy az ember magzat korában is képes magába foglalni az emberlét minden rezdülését. Eddigi pályáján az emberré válás történetét gondolta át. A teremtett előtti pillanatból tekintve a teremtett, önmagára kérdező lény feszültséggel teli létezésére kérdezett rá. Az akár már az őseemberben szörnyülködő feszültségeket átérzve. Mint egyik korábbi szövegemben mindezt már megláttam. Idézzek ide most ebből!

Az idő múlásával az ember sokáig ragaszkodik ifjúsága mestereihez, a korábban megismert művekhez, alkotó személyiségekhez. Azután, ha szerencsésen túlélheti korát, magára maradtan újra szétnéz, és újabb korok művészei között keresi az érdeklődéséhez társítható újabb nagyokat. Így vagyok én a festőkkel-szobrászokkal. Atyai barátaim, kortársaim egyre többen csak műveikkel elérhetőek már itt a földön számomra. Szerencsére a felnövő újabb nemzedékek is segítenek ebben az újabb szétnézésben. Így találtam rá a létezés csodájába révedő művészre, Gaál Józsefre közös tanítványunk, az oly igen tehetséges és szorgalmas festőlány, Tóth Angelika segítségével. Csodálattal vettem birtokomba ezt az új jelenséget, és örülök, hogy kortársa lehetek. Szinte együtt gondolkodunk. Amit én Szabó Lőrinc poétikájának megfejtése során felfedek magamban, azt találok az ő világviszonylatban is egyedülálló művészetének problematikájaként.

Este fejeztem be Szabó Noémi róla írott monográfiájának olvasását és a Gaál József munkásságát bemutató könyv reprodukcióinak szemlélését. És most hajnal van. Nem tudtam aludni. Úgy jártam, mint a gyermek, akinek jó szülei esti mese

gyanánt a német romantika meséskönyveiből olvasnak. Gaál József összerak egy felizgató világot, mint a keresztény misztikusok, akik a kereszt geometriai valóságához társítva egyszerre érzékelték az első bűnös ember, Ádám koponyájából kinövő kízóeszközt, és a jóvátételként halálra gyötört Isten Fia-Embernek Fia korpuszának mártíriummal teljes sugárzását. A könyvben reprodukált képek, szobrok, grafikák elgondolkodtatnak: vagyunk, de miért, hogyan, honnan letünk, és mivé alakulunk.

Valaha könyvet írtam a még ma sem eléggé becsült költőről, Jánosy Istvánról, aki a háború után, majd a forradalom vérbe fojtása idején álmában átélte a szenvedők eltitkolt megpróbáltatásait. Ébredve leírta füzetébe, és ezekből „koholta” verseit. Átéltém ifjúságomban Barcsay Jenő korai ikonjainak méltóságos együgyűségét és kései mozaikjainak túlvilági szenvedélyű ritmikáját. Majd Schéner Mihály Kukulláinak maszkos bűnre kárhoztatottságát és feloldó virágálmait.

És most rátaláltam Gaál József egyedülálló világára. Olyat csinál évtizedek óta, amelynek párját nemcsak én nem találok, de még tudós monográfusa is hiába keresi. Akiket felsorol, nem ezt csinálják. Mit keres ő a műveiben? Az embert, a világmindenség eme parányát úgy megmutatni, mintha őerte állna fenn ez az egész mindenség. A teremtményt, aki várja az „Ádám, hol vagy?” kérdést, hogy elszámoljon létezésének elhasználódásáról. Akár embrió, akár csontváz, akár eszement boldog-boldogtalan, esetlen, együgyű, megalázott, egymást gyilkoló, vagy éppen eközben szeretkező. Történelme nem a könyvekben megírt világtörténet, hanem az ember ősi és örök küzdelme önmaga értelmezésére. Aki létevel kitölti a teret, és betölti az emberélet idejét. Gaál József művei a wagneri értelem-ben térré vált idő megformálásai.

Egyik kiállításán leültem, és a kifacsart, kétségbeesett, realizmuson túli arc-kepeit addig néztem, amíg vissza nem alakultak harmonikus, beszédképes, gyönyörű emberekké. Ifjúkoromban ezzel a nézési technikával mozdítottam meg Barcsay látszólag mozdulatlan ikonjait. Most elbeszélgettem Gaál József embereivel. Úgy, ahogy őbenne élhetnek. Bármennyire az Éden száműzöttjei is ezek az emberek, bármiként kifacamadottak, mikorra közénk érkeznek, kezükbe is foghatják a mártírpálmát. Szörnyek? Ha visszaborzadok sorsuk szenvedésétől. Sérültek? Szenvedik a létezésüket, és ezzel részesei lesznek a megváltás esélyének. Bűnösök? Valószínűleg, de bármelyikük egy ujjszövegrel visszahívható emberséges létébe, mint valaha a vámos Máté (miként Caravaggio rádöbben Rómában a francia Szent Lajos király templomban oltáron szereplő triptichon-jában).

Minden ember önmaga pokla – mondta egy filozófus. Ha nem tud áthangelődni a teremtésével adódó szerepére – teszi hozzá Gaál József. Erre az esélyre sóvárognak képeinek és szobrainak epekedő lényei. Mint a csúf békában élő szép királyfi, a mesebeli megváltó csókra várnak: arra, hogy a nézők-olvasók jöjjenek, figyeljék sokáig őket. Kísérve őket megváltottságuk öntudatához.

Milyen jó, hogy találtattam egy érzékeny alkotó, aki érthetően elmagyarázza ennek a világnak nemcsak művészi értékét, de spirituális kisugárzását is. Érthető nyelven segíti a tájékozódást benne. És okos volt a könyv kiadója, hogy figyelemmel volt más tájak érdeklődőire is: a monográfia szövegét angolul is elismétli

a könyvben. És legokosabb azért, mert oly sok reprodukcióval közvetlenül is beléptet ebbe a különlegesen felkavaró világba. (*Az önmagával viaskodó ember. Gaál József művészete.* Szabó Noémi monográfiája. T-ART Alapítvány, Budapest, 2010)

Azóta rátalált József Attilának talányos szövegére. Az emberi létezés megelőzöttségét éli át. Mi lehetett addig, az Isten gondolatában, amíg eljutott az emberig. Az evolúció megálmódását éli át Gaál József eddigi művészetében. Mindent, ami a mai létezésünkig elvezet.

Most, ezekben a képekből alakuló nyomatokban az egyes ember magzati létét éli meg. Annak minden pre-emberi, mégis teljes emberi érzelmi és létezési állapotával. Így jut el az ember létezése megelőzöttségének feltérképezéséig. Felelősségünk vállalásáig a létezésben. József Attila narratív tájékozódását ihletőként fogadva, segít megteremteni befogadásunk számára a felelőség könyvét. Így lett, ezáltal ez a könyv – alkotás. A létezés elemzését felvállaló huszadik századi gondolkozás, a torzat oximoronban ellenpontozó ideális – korábbi szembesültségét felváltó – összeszövése. A teremtés kísérletező evolúciójának a teremtőjével egyszerre eleve elrendelt, és mégis a szabad akarattal narrációt vállaló létezési formája.

Olvasom a huszadik századi személyiségi létezést tudatosító, mondássá libbenő, a teremtettségbe beleoldódó szöveget, és nézem az első látásra csúfnak látszó nyomatokat. Csúf? Próbáld ezt annak az ifjú párnak mondani, aki büszkén hozza magával leendő gyermeke magzati képét! Próbáld ezt szemébe mondani az alkotására büszke mesternek képét véleményezni! Et libera nos a malo – könyörgi, és a gonosz támadásaként fogadná szavaidat. A legszebb! Aki belőlünk lesz, és máris bennünk éli az evolúció feszültségeit, percenként változó irányban tovább haladó esélyeit. Bennünk a csoda, és a csoda bízik bennünk, hogy tudjuk, miként illesszük a létezésbe. Csakis a legjobb. És ha mégsem? Akkor majd korrigálódik a következő pillanatban. Jó ez így? Bonum esse? Csakis az lehet. Mert csakis szép és jó lehet. Biztos? Dávid levágja a legyőzött ellenségek fejét. De boldogan táncol a győzelem pillanatában. Kell lenni bennünk bonum esse. Még ha félelemmel tölt is el a látványa. Akarni kell a szépet, nemcsak a teremtőnek, de a teremtettnek is. Miként ezt abban a két „ülésben” József Attila kihallhatta létezéséből, az agyából kiszikráztatott, látszólag szörnyű szövegébe.

Mesterétől ezt tanulhatta? *„Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz. – és én majd elvégzem magamban, / hogy zsarnokságom megbocsásd.”* – *„Szökünk is, lelkem, nyílik a zár, / az értelem szökik, / de magára festi gondosan / a látszat rácsait. // Bent egy, ami kint ezer darab! / Hol járt, ki látta a halat, / hogyha a háló megmaradt / sértetlenül?”* Ezt tanulja pár évvel idősebb mesterétől (Szabó Lőrinc: *Semmiért Egészen, Az Egy álmai*). És már ő fogalmazza önmaga számára: *„[n]em volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga.”* Mindent a maga helyén kell értelmezni. Minden tükörkép más szerepet tölt be. Minden csakis önmaga, és nemcsak része, hanem maga is a világ egésze. Ez a magzati létmód. Borzong, fél előre a leendőktől, és gyönyörködik a létezés teljes fényességében. Lehet ez? Olvasd a kései József Attilát! Hallgassad Bartókot, és figyeld Barcsay részleteit. A részleteket? A magzati teljességet, az anatómiában rejtőzködő egészet, amely egyszerre a létező alakuló parány, és máris a teremtő szándék csodája.

Hogyan látja ezt egybe utóbb Juhász Ferenc? A magzatban átélve a csecsemőlélet fájdalmat okozó voltát, és a belőle kinövő szenvedéstömeget, és ellenében mégis a gyönyörvágat, a születés-akaratot, a létbe helyezkedő ember-valóságot. A készülőt és a készültet.

*És én már úgy érzem magam,
mint anya, a boldogtalan,
hisz szülni régen joga van:
magzatának már foga van!*

*De nem jön meg a fájdalom
és fuldoklik és nyög nagyon,
s benne szakállt eresztve nő
homlokáig a csecsemő.*

És hogyan tündöklik Botticelli *Vénusz születése*. Vagy: „Oszlik lelkennek barna gyásza: Nagy, fehér fényben jön az Isten”. A Tábor-hegy áll így össze, a prófétákkal megbeszélte Golgota. A Megváltás? A *Transfiguratio* (a sajátosan eltalált fényjátékkal kiemelt Raffaello-csoda a Vatikánban).

Mindez benne éget Gaál József József Attila Passiót átélő magzati feszültségében. A feszültségben, ami összetartja a teremtett léteezést. Amit meg kell élnünk. Szenvedve és gyönyörködve. A torz és ideális oximoronjában.

(Gaál József – József Attila: *Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben*, tervezte Dömény Csaba, Arcus Kiadó, Budapest, 2019, a könyvmotok a NALORS Grafikai Műhelyben, Szász Gábor litográfusmester segítő közreműködésével készültek Vácott.)